

Κώστας Βάρναλης

Τέχνη και ηθική

Αισθητικά - Κριτικά, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1958

Στην εφημερίδα Ακρόπολη της 17 του Μάρτη 1896 (παραμονές των πρώτων Ολυμπιακών αγώνων) διαβάζουμε την ακόλουθην είδηση: "Αύριον θα στηθώσιν εις το Στάδιον και οι ανακαλυφθέντες δύο Ερμαί, εκατέρωθεν της σφενδόνης, εκεί όπου άρχονται τα τόξα αυτής. Τα κάτω μέρη των Ερμών, τα οποία δεν συνάδουσι προς τα σημερινά ήθη, θα καλυφθώσι δι' υφασμάτων κυανόλευκων".

Τι ήτανε αυτοί οι "Ερμαί" ή Ερμήδες του Σταδίου; Δυο τετράγωνες στήλες μαρμαρίνες με δυο κεφάλια στην κορφή τους, του Ερμή και του Διόνυσου, κολλημένα σβέρκο με σβέρκο. Στην μπροστινή και στην πισινή πλευρά αυτών των στηλών ο αρχαίος μαρμαράς είχε σκαλίσει πολύ "έκτυπα" τα διακριτικά σημεία του φύλου των δύο θεών.

Σ' αυτούς τους Ερμήδες (κι ήτανε πολλών λογιών: μονοκέφαλοι, διπλοκέφαλοι, τρικέφαλοι καθώς και διαφόρων θεών, ακόμα και θηλυκών, όπως της Αφροδίτης, της Υγείας κτλ) συνήθιζαν οι αρχαίοι να προσφέρουνε σύκα κι άλλα φρούτα και να τους περνάνε στο λαιμό κορδέλες και γιρλάντες από λουλούδια, όχι για να σκεπάζουνε τη γυμνότητά τους από σεμνοτυφία, μα για να τους στολίζουνε και τους τιμάνε για λόγους λατρευτικούς. Η γυμνότητά τους ήτανε στοιχείο θρησκευτικό κι οι αρχαίοι μαρμαρογλύφοι τήνε σημειώνανε, όπως λέγει καθαρά ο Ηρόδοτος "κατά λόγον ιερών".

Είναι γνωστό πως το γυμνό, φυσικό και καλλιτεχνικό, δεν τρόμαζε τους προγόνους μας. "Συνήδε προς τα αρχαία ήθη". Μα στην περίπτωση των Ερμήδων υπήρχε κι ένας λόγος παραπάνω: η Θρησκεία.

Όταν όμως οι απόγονοι βρήκανε μέσα στο Παναθηναϊκό στάδιο τους δυο Ερμήδες κι αποφασίσανε να τους αφήσουνε στη θέση τους, θεωρήσανε φρόνιμο να τους καλύψουνε με

υφάσματα. Άλλοι καιροί, άλλα ήθη. Σύγκρουση δυο διαφορετικών πολιτισμών. Το σκέπασμά της από τους νεότερους οι αρχαίοι θα το βρίσκανε ιεροσυλία. Σ' αυτές τις δυο αντίθετες "κρίσεις αξίας" λογαριάστηκε η Ηθική κι η Θρησκεία, δεν λογαριάστηκε η Τέχνη. Κι όμως αυτό θα έπρεπε να 'ναι το κύριο ζήτημα. Είναι καλλιτεχνικά ωραίοι οι Ερμήδες αυτοί ή όχι; Και παίζει κανένα ρόλο η θρησκευτική και η ηθική κρίση στην καλαισθητική επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία των έργων;

Η θρησκευτική Τέχνη των αρχαίων δεν φοβότανε το γυμνό και το άσεμνο. Το ίδιο κι ο Μεσαίωνας είχε κάποια αναλογία με την αρχαία κλασική εποχή. Δε φοβότανε όχι μονάχα το γυμνό, μα και το άσεμνο. Πολλές γκαρκούγιες, *culps de lampe*, ανάγλυφα κι αγάλματα αδιαφορούνε για την ηθικότητα και ενδιαφέρονται μονάχα για το ωραίο, έτσι όπως το ήθελε το "αισθητικό πρόσταγμα" του καιρού. Άρχοντες, λαός και καλλιτέχνες ήτανε πιο φυσικοί και πιο απλοί σ' αυτά τα ζητήματα, λιγότερο σχολαστικοί, αντίθετα με τη γνώμη, πως ο Μεσαίωνας είναι η εποχή του σχολαστικισμού.

Στην Αναγέννηση όμως, τον καιρό ίσα ίσα, που τα ήθη των αστών καθώς και των πολιτικών και θρησκευτικών αρχόντων, δεν ήτανε καθόλου ασκητικά, αρχίσανε να σκεπάζουνε τη γύμνια των αγαλμάτων με φύλλα συκής ή να τους φορούνε πανταλονάκια. Η Ντροπή δεν είναι πάντοτε σύμπτωμα αυστηρών ηθών. Μα και πάλι η Τέχνη άνοιγε ρήγματα μεγαλειώδη σ' αυτήν την θεληματική σεμνοτυφία. Ο πάπας Ιούλιος Β΄ ανάγκασε με το ζόρι το Μιχαηλάγγελο να διακοσμήσει την Καπέλα Σιξτίνα. Τι φρίκη ένωσε ο Καρδινάλιος εκείνος που είδε για πρώτη φορά τη φουρτούνα των γυμνών της "Δεύτερης Παρουσίας"! Και βρήκε αυτήν τη μεγαλοφυέστατη ζωγραφική σύνθεση όλων των αιώνων κατάλληλη μονάχα για σάλα λουτρού. Γιατί την "έκρινε" όχι σαν τεχνοκρίτης, μα σαν εκκλησιαστικός αξιωματούχος.

Κάτι τέτοια παραδείγματα δείχνουν αρκετά καθαρά, πόσο η αισθητική συνείδηση είναι διαφορετική από την ηθική και την θρησκευτική. Και όταν ακόμα η Τέχνη εξυπηρετεί τους σκοπούς

της Θρησκείας και της Ηθικής (δύο ισότιμών της "αξιών") δεν ζητάει να καταστήσει το περιεχόμενό της θέμα διδασκαλίας, μα αισθητικής χαράς πρώτ' απ' όλα.

Δε θέλουμε να υποστηρίξουμε πως η Τέχνη είναι από φυσικό της ανήθικη. Είναι μονάχα, από φυσικό της, πράγμα διαφορετικό από την ηθική, εξωηθική (amorale). Φτάνει να ρίξει κανείς μια ματιά στην ιστορία της Τέχνης και της λογοτεχνίας όλων των καιρών και των λαών για να πειστεί.

Ο έρωτας και το γυμνό σώμα είναι το πιο αγαπημένο θέμα των τεχνών. Η Τέχνη και η ποίηση των πρωτόγονων λαών τον αγνοεί τον έρωτα. Όμως στην ιστορία των πολιτισμένων λαών υπήρξαν εποχές, που ο έρωτας αποτελούσε τον κύριο άξονα της ζωής. Στο Μεσαίωνα τον ταυτίζανε με το Θεό και με τον ιπποτικό ηρωισμό. Στην Αναγέννηση τον είχαν κάνει είδος πολιτικής. Και στα χρόνια του αστικισμού κατόντησε κοινωνικός θεσμός.

Μα ο έρωτας από τη μοίρα του είναι ανήθικος. Γιατί παντού και πάντα παρουσιάζεται σαν ένα εξωοικογενειακό φαινόμενο... Είναι άρα αθέμιτος. Μήπως όμως γι' αυτόν τον λόγο η ερωτική Τέχνη γεννά την ανηθικότητα; Είναι χρόνια, που κάποιος δικός μας κριτικός διαλάλησε από τις στήλες της εφημερίδας του πως ο ερωτικός ηδονισμός στη σύγχρονη ποίησή μας είναι ξεπεσμός της ποίησης κι αποτελεί δημόσιο κίνδυνο. Κι έκανε έκκληση στους "νοικοκυραίους" να προφυλάξουν τα κορίτσια τους απ' αυτόν τον κίνδυνο. (Δεν εννοούσε την πορνογραφική λογοτεχνία).

Η αισθητική ηδονή είναι κάτι πολύ διαφορετικό από την αισθητηριακή. Η Τέχνη (εννοώ η αληθινή Τέχνη) δεν αποτρέπει στα ένστιχτά μας για να τα διεγείρει. Όσο κι αν παίρνει την ύλη της από την περιοχή των ενστίχτων, δεν μας δένει μ' αυτά. Χάρη στην επέμβαση της τεχνικής και των τεχνικών συναισθημάτων μας αλλάζει "σημεία οράσεως του κόσμου" κι έτσι μας απομακρύνει από την άμεση επιρροή των αισθήσεων και των ενστίχτων. Όποιος διάβασε τη Σαπφώ, τον Αριστοφάνη, τον Βιγίον, τον Βοκκάκιο, τον Βερλαίν, τον Γκαίτε

των "ρωμαϊκών ελεγείων" κτλ. κι όποιος επισκέφθηκε το εθνικό μας Μουσείο, ας ομολογήσει, αν διαβάζοντας τα ερωτικά έργα αυτών των μεγάλων ή κοιτάζοντας τα γυμνά της αρχαίας γλυπτικής ή γραφικής, ένιωσε ποτέ να ξυπνάει μέσα του η ερωτική επιθυμία. Οι Ερμήδες, οι Αφροδίτες των Αρχαίων, οι άγγελοι, οι Εύες και οι Μαγδαληνές των χριστιανών δεν μας ερεθίζουμε αισθητηριακά, μας αρέσουν αισθητικά. Κι αν μέσα σ' αυτήν την αρεσιά υπάρχει και ίσκιος επιθυμίας, αυτός μένει στη σφαίρα του φανταστικού, δεν πάει παραέρα. Για να μας διαφθείρει τα ήθη μας η "ανήθικη" Τέχνη, πρέπει εμείς να είμαστε από πριν διεφθαρμένοι ή άξεστοι. Όμοια η "ηθική" Τέχνη ποτέ δεν θα μας ηθικοποιήσει, αν εμείς δεν είμαστε από τα πριν ηθικοί και καλαίσθητοι.

Συμπέρασμα: μονάχα οι αφώτιστοι απ' της Τέχνης την αχτίδα (Μαβίλης), δηλ. οι ακαλλιέργητοι άνθρωποι βλέπουνε την ανηθικότητα της Τέχνης ως ανηθικότητα. Οι φωτισμένοι και καλλιεργημένοι αισθητικά βλέπουνε και νιώθουνε την Τέχνη και τίποτες άλλο.

Οι πρόγονοί μας είχανε μεγάλη "κουλτούρα" με την έννοια που δίνει στον όρο αυτόν ο Γερμανός φιλόσοφος Τσάμπερλαιν. Δηλαδή όλη τους τη ζωή ήτανε (όχι και τόσο!) θεμελιωμένη επάνω στο Ωραίο. Έτσι δεν βλέπανε τη γύμνια των Θεών τους. Βλέπανε την ομορφιά τους. Όταν οι απόγονοι ζητάμε να πάρουμε τη γλώσσα τους (οι αρχαιότες), ας ζητήσουμε να πάρουμε πρώτ' απ' όλα την ψυχή τους, που δεν είχε τις δικές μας προλήψεις. Κι όταν ανασταίνουμε τους ολυμπιακούς αγώνες τους, είναι υποχρέωσή μας να σεβόμαστε τον πολιτισμό τους "κατά λόγον ιερόν".

Αν πραγματικά μια Τέχνη πρέπει να ονομαστεί ανήθικη, για τον ανήθικο ρόλο που παίζει στην πνευματική και τη συναισθηματική ζωή των μαζών, είναι η Τέχνη η αντιδραστική. Αυτή που ψεύδεται, παραπλανά και συσκοτίζει τις μάζες, σε τρόπο, που να χάνουμε την αίσθηση του πραγματικού, του αληθινού, του προοδευτικού και της λευτεριάς.

Η τέτοια Τέχνη κι όταν δεν είναι άσεμνη είναι Τέχνη

κακοήθης. Η καλή Τέχνη, που αναπαριστά το γυμνό, είναι ηθική, μα η κακιά Τέχνη, κι όταν σκεπάζει την ανηθικότητα, αυτή 'ναι πρόστυχη κι ανήθικη.